

Елма И. Халиловић

Државни универзитет у Новом Пазару

e-mail: elmahalilovic19@yahoo.com

СВЕТИ САВА У ЛЕГЕНДАМА СЈЕНИЧКО-ПЕШТЕРСКОГ КРАЈА

Апстракт: У раду ће бити речи о најпознатијој личности српског средњег века, Светом Сави, у контексту усмене традиције неговане на просторима сјеничко-пештерске висоравни. Корпус нашег проучавања заснован је на записима Хусеина Дердемеза, пре свега легендама, које су сакупљане у другој половини 20. века, и од којих су неке потпуно оригиналне, те као такве, према нашем увиду, представљају до сада непознату грађу о Светом Сави. Циљ рада јесте да компаративном и аналитичком методом сагледамо на који начин усмена традиција чува сећање на личност Светог Саве, као и да истакнемо културолошки значај који поменути записи имају за целокупну баштину српске усмене књижевности и фолклористике.

Кључне речи: Свети Сава, легенда, усмено предање, фолклорна традиција, Пештерска висораван, култура.

Увод

Личност и дело најмлађег сина Стефана Немање, Растка Немањића, у историји и традицији познатог као Свети Сава одувек су били предмет интересовања како историчара, тако и тумача књижевности. Још Теодосијева константација да ће ово „дете бити неко ново знамење“ (Теодосије 1988, 104) наговештава да је Растко предодређен за велика дела. Управо су та велика дела утемељила светитељски култ Светог Саве заснован на историјским сведочанствима о његовом животу и раду, али и на богатој и разноврсној усменој традицији. Мишљење да је „Сава у својој делатности спојио исток и запад, цивилизацијски хоризонт и културну фокусираност“ (Алексић 2019, 188) наводи нас на закључак да је његово дело и свеукупна личност темељ животног и културног обрасца његове заједнице. Отуда је сасвим разумљива изузетно велика популарност овог светитеља, посебно сачувана у легендама и предањима.

Владимир Ђоровић указује на то да су се легенде о Светом Сави почеле стварати још крајем 13. и на почетку 14. века, наводећи пример из Савине биографије монаха Теодосија, у којој се приповеда о чудесима и моћи које је изазвао чак и помен светитељевог имена (в. Ђоровић 1996, 457). Нада Милошевић-Ђорђевић истиче „две суштинске компоненте Савине личности – његову духовност, али и дубину његове емотивне везаности за отаџбину“ (Милошевић-Ђорђевић 1995, 135). Према њеним речима:

ове две компоненте на којима је почивала животна и историјска Савина делотворност, пренеле су се и у народну и у писану књижевност о Светом Сави, на њима

се градила и усмена и писана традиција о њему, свака према законитостима своје врсте, у сталној коезистенцији и прожимању.¹

Ђоко Слијепчевић истиче Савин рад у народу који га уздиже до мита и легенде:

Он је свакога човека примао као стварност за себе и као проблем око кога се вреди трудити, ући у његову тајну, у свет његових брига и невоља и прићи му као што брат прилази брату, топло и снисходљиво, без гордости и без звецкања ауторитетом. Наш народ је ово схватио и подигао му у свом срцу и души храм који никакве буре времена нису могле срушити (према: Коларић 1998, 43).

Још свеобухватније мишљење о Светом Сави дао је и Григорије Божовић који у њему види најуспешнијег прегаоца српског народа, доброг генија и анђела чувара.

Он је у народу видео све; за њега се старао, у њему је налазио моралну подршку. (...) За њега је народ био главни покретач читаве његове делатности. И народ је осетио ту његову љубав према себи, то његово поштовање народа као силе и носиоца и религије и државности, и културе. Зато га је народ заволео, заволео је сећање на њега, као и име које је за тај народ постало синоним идеала: цркве, државе, књиге, живота и тежњи (према: Бојовић 2022, 150).

Предмет нашег истраживања јесу легенде о Светом Сави забележене на просторима сјеничко-пештерског краја у последњим деценијама 20. века. С обзиром на то да је грађа коју користимо у раду везана за одређено географско подручје, чини нам се неопходним да укажемо на његове антропогеографске особености, које би требало да пружи јаснији увид у наше истраживање.

Сјеничко-пештерска висораван и сакупљачки рад Хусеина Дердемеза

Сакупљачки рад Хусеина Дердемеза (1940–2011) превасходно је везан за сјенички крај и село Баре, у којем је Дердемез провео читав свој животни и радни век. Опсежну монографију о овом крају, која садржи детаљан опис геоморфолошких карактеристика, структуре и типа насеља, као и податке о његовој актуелној насељености, написала је Мила Павловић:

Сјенички крај се налази у југозападном делу Србије, у регији Стари Влах и Рашка. Крај је у морфолошком смислу, део Старо-влашко-рашке висоравни, која је представљена динарским површинама око Вапе и Увца. Територија Сјеничког краја је окружена планинама које припадају динарском планинском систему. (...) Сјенички крај административно припада Златиборском округу и захвата његов најјужнији део, граничећи се са територијама општина: Нова Варош, Ивањица, Нови Пазар, Тутин, Пријепоље и Бијело Поље (које се налази на територији Црне Горе). (...) Сјенички крај је један од ретких простора који се на почетку 21. века налази ван важних саобраћајница у Србији, и који

¹ Исто, 135.

одликује слаба унутрашња саобраћајна повезаност (Павловић 2009, 9–10).

Имајући у виду слабу саобраћајну повезаност, као и изразито оштру и хладну климу, не изненађује нас податак да овај крај одликује мала густина насељености (Павловић 2009, 31). Према последњем попису Републике Србије из 2011. године, на целокупној територији сјеничке општине уочава се смањење броја домаћинстава и станова, за 735 у односу на попис из 2002. године (<http://popis2011.stat.rs/>)².

Село Баре, за чију је територију претежно везан сакупљачки рад Хусеина Дердемеза, налази се на 30 километара југозападно од Сјенице. Први пут се помиње у турском попису из 1571. године, као село у нахији Бихор. Спада у насеља разбијеног типа будући да се развило на надморској висини изнад 1100 метара. Назив села је вероватно хидролошког порекла, по барама којих је у прошлости било веома много, а данас бројни планински извори и врела сведоче о хидрографским особеностима овог краја. За село Баре се каже да је рај, јер обилује природним лепотама. Но, иако је у летњим месецима рајско, зими снег у Барама може да напада и преко 60 центиметара (види: Павловић 2009, 54).

Хусеин Дердемезе је рођен 1940. године у селу Гргаје у општини Сјеница. Рано је остао без оца и стицајем тешких породичних околности, али и ратних година његова породица проживљавала је тешке тренутке. Животне недаће, претпостављамо, учиниле су да му образовање постане примарни циљ. Познато је да је четвороразредну школу завршио у селу Баре, гимназију у Сјеници, а учитељску школу у Новом Пазару. Касније је завршио Вишу педагошку школу у Ужицу и од тада је радио као наставник српскохрватског, а касније српског језика. У том периоду био је један од главних организатора културних манифестација у селу Баре, захваљујући којима је реализовао једну од својих најважнијих преокупација – неговање традиције и културе, а његов записивачки подухват учинио је да се велико усмено благо сјеничко-пештерског краја сачува од заборавља. По сведочењу његове супруге Еме Дердемез, често је и узгред записивао речи које су му биле непознате или су имале дијалекатске и регионалне особености, када би чуо старије жене како певају, причају или говоре. Своју сакупљачку грађу Дердемез је објављивао највише у *Новопазарском зборнику*, *Зборнику Сјенице*, *Расковнику* и листу *Јединство*, који је излазио у Сјеници.³

Записи о којима је реч у овом раду настали су, током последњих деценија 20. и почетком 21. века, што корпус нашег истраживања чини посебно интересантним, јер се тиче времена у којем се традиционалне карактеристике, теме и мотиви усменог стваралаштва углавном губе или битно мењају у додиру са писаном књижевношћу.

Записе о Светом Сави размотрићемо у односу на ширу усмену баштину, будући да је реч о приповедној грађи која је забележена на једном локалитету после већине постојећих записа о Светом Сави. Сматрали смо да је битно указати и на евентуалне особености и на сличности са претходним бележењима, пошто сматрамо да грађа којом смо се бавили представља драгоцену допуну корпуса приповедака, легенди и предања о Светом Сави, а самим тим и сведочанство о дугом трајању усмене традиције о овом светитељу.

² Податак из 2011. године треба узети са резервом, јер је званични попис становништва РС извршен 2022. године, али у тренутку израде рада подаци са последњег пописа нису нам били доступни.

³ О животу Хусеина Дердемеза податке нам је пружила његова супруга Ема Дердемез, са којом смо разговарали 12. 2. 2014. године у кући рођака Хусеина Дердемеза, о чему сведочи тонски запис.

Дердемезови записи о Светом Сави

Структура легенде често зависи од теме на коју се приповедање односи и веома често садржи етнографске податке, локализацију радње и слично (в. Милошевић-Ђорђевић 2000, 179). Према класификацији коју је дао Видо Латковић легенде се деле на: легенде о личностима и легенде о местима (в. Латковић 1987, 108). Легенде о личностима најчешће тематизују приче о свецима, али и о обичним људима, најчешће херојима из националне историје или родоначелницима породица.

У Дердемезовим записима пронашли смо четрнаест легенди о св. Сави⁴. Оне према устаљеној подели припадају легендама о личности, али се неке могу сврстати и у категорију легенди о местима.

Као што је уочио Видо Латковић

од домаћих светаца најпопуларнији је св. Сава. О њему се током времена створило богато предање, претежно легендарног карактера. Славили су га највише православни, нарочито у зони патријархалне културе, али има података, (...) да су предања о њему кружила и међу херцеговачким и босанским муслиманима (Латковић 1987, 108).

Изузетно развијен култ Светог Саве условљен је популарношћу коју је овај светац уживао на просторима Балкана. Владимир Ћоровић наводи да су

у краљевском кругу рашке државе Симеон и Сава оглашавани као заштитници целог народа и земље и помињани су врло често у многим државним актима (према: Кебара 2007, 6).

Ћоровић, такође указује да се о Светом Сави

највише зна и говори у области његових манастира Студенице и Милешева, затим у источној Херцеговини до Неретве, у Црној Гори и Боки Которској, у целој Босни сем бившег травничког округа, у ком преовлађује католички и муслимански свет, у целој северној Србији, а у јужној до Штипа и Кратова на истоку и до Призрена на југу. Предања о Св. Сави пренели су наши стари иселјеници и у области северне Далмације, Лике и Баније, где су се она одржала, у извесној мери, све до наших дана (Ћоровић 1996, 455).

Овим крајевима, као што показује наш рад, о Светом Сави приповеда се дуго и живо и у сјеничко-пештерском крају⁵.

Када говоримо о Светом Сави, морамо се нужно осврнути и на средњовековну традицију. Везу између усменог предања и средњовековне књижевности уочила је још Нада Милошевић-Ђорђевић (в. Милошевић-Ђорђевић 1998, 321–336). Познато је да прве представе о Светом Сави налазимо у житијима његових биографа Доментијана и

⁴ Легенде су претежно објављене у *Новопазарском зборнику*. У Прилогу смо их дали према азбучном реду, наводећи уз текст одредницу одакле смо их преузели.

⁵ О популарности Светог Саве видети и у тексту „Свети Сава живи и после уснућа“ (Пузовић 1995, 145).

Теодосија. На основу поменутих житија уочавамо да се лик Светог Саве градио према утврђеном обрасцу наслеђеном из византијских хагиографија (в. Роровић 2007, 797–798). Међутим, иако је византијско наслеђе доминантно у житију чији је писац Доментијан, Теодосије гради лик Светог Саве преузимајући, можемо претпоставити, уз то и елементе из усмене баштине (в. Теодосије 1988, 186). Теодосије тако у свом житију истиче да је писао и на основу онога што је чуо, иако се превасходно ослањао на Доментијанове записе, као и на записе осталих ученика и савременика Светог Саве.⁶ Снежана Марковић запажа да се Теодосијево враћање животу и раду Светог Саве скоро осамдесет година после Доментијанове биографије овог светитеља може схватити и као намера „да се истакну неопходност и важност јачања култа и поновног скретања пажње на историјски значај Светог Саве“ (Марковић 2019, 607).

О великој популарности коју је Свети Сава уживао у културној традицији народа, јасно сведочи прва збирка записа (поезије и прозе) *Свети Сава у народном предању*, коју је приредио Владимир Ћоровић и која баштини предања настала „још у XIII веку“ (Ћоровић 1990, 7), али и каснија из XIX и XX века.⁷ Настала на основу ових предања, како наводи Снежана Марковић, запажања која износи Веселин Чајкановић веома су важна за разумевање лика Светог Саве (в. Марковић 2019, 611).

Чајкановић пореди Светог Саву из народног предања са древним словенским божанствима. Као доминантну представу коју народна традиција чува о овом светитељу, он истиче чињење добра, како друштву тако и појединцу. Свети Сава уводи ред у људске односе и поступке, учи људе понашању, занатима, ратарству и слично, што подсећа на улогу коју су имала старинска божанства каква су Дионис, Орфеј, Митра и други (в. Чајкановић 2014, 272).

На податке о Савиној просветитељској мисији наилазимо и у животопису који је о њему оставио Теодосије, који каже

и сам свети пролазаше и обилазаше целу земљу својега народа, вером православља утврђујући и учећи, и предајући им врлине и добре обичаје (Теодосије 1988, 213).

О добрима која Сава чини за свој народ и заједницу пише и Радмила Маринковић:

Свети Сава је учитељ целим својим бићем и животом, али истовремено он је и непрекидни учитељ. (...) Просвећивањем у најширем смислу мора се схватити укупан рад Светог Саве на упућивању српског народа у складан религиозни живот и укључивање у хришћанску културу (Маринковић 1995, 129).

Забележене легенде говоре о чудима која Свети Сава чини за живота и после смрти, као и о помоћи коју пружа слабима и неукима. Међутим, како примећује Снежана Марковић, његов лик је веома комплексан, јер иако је Свети Сава у највећем броју предања добронамеран, благоглагољив и племенит, забележене су и оне легенде којима светитељ уме да прокуне и сурово казни.

Већина легенди из Дердемезове збирке само су варијанте постојећих, или обликоване аналогно њима, што показује да је приповедање о Светом Сави било

⁶ Исто 1988, 102.

⁷ Исто 1990, 7.

распрострањено и популарно међу становништвом. Такве легенде су: „Ратар“, „Свети Сава и лења жена“, „Ткала“ и „Кромпир“. Међутим, постоје и оне легенде које су аутохтоне и као такве доприносе богаћењу свеукупне усмене баштине.

Према темама које обрађују, из Дердемезових записа можемо издвојити легенде у којима светац помаже сиротим девојкама у невољи, или народу у борби са непријатељем, проналази воду, учи жене и мушкарце занатима и другим пословима и васпитава их, надмудрује ђавола, кажњава грешне, именује топониме⁸, вођен искуством који је стицао путујући и обилазећи народ.

Светитељева доброчинства описана у легендама односе се на појединца, ширу заједницу, па и народ уопште. Свети Сава је тако милосрдан и дарезљив према сиротим девојкама, посебно онима које су имале тежак живот (што није неуобичајено за поднебље на којем су настајале ове легенде)⁹. У причи „Желидар и Поткаш“ Свети Сава својим даром помаже лепој и младој, али сиротој чобаници Цвети да се уда. Према легенди чобаница Цвета је „запала за око“ вођи каравана који је пролазио путем поред кога је она чувала овце, па јој је обећао венчање када се врати са пута. Пошто, девојка није имала дарова за сватове, она је, упркос томе што јој се младић допао, одустала од поновног сусрета са њим. То вече, Цвета је сањала Светог Саву, који јој је рекао да „у освит зоре пође на врело“. У зору девојка је на врелу пронашла свадбене дарове, а млади калуђер који се изненада појавио потврдио је оно чему се надала:

Ево ти, Цвето, дарове за сватове, за тебе невестинско рухо и све што треба. Желела си дар, зато овај вис нек се зове Желидар, а ово врело Поткаш, да се сећају сви на поткане дарове које су ти виле поткале на брзину (НЗ 1993, 156–157)¹⁰.

Свети Сава се у сну, као трансценденталном простору, јавља како би довео у ред живот јединке, девојке Цвете која је желела да се уда, али да у потпуности испуни обредну норму према којој невеста мора даривати сватове, будући да је њен дар плодотворан, па зато има вредност која далеко превазилази материјални аспект (в. Карановић 2010).

⁸ Таква је легенда „Прилике и Биједина Варош“, у којој је, у духу народне етимологије, описано на који начин су ова два места добила имена, као и легенда „Језеро“ која такође описује како је истоимено село настало.

⁹ У низу народних легенди и предања тематизује се веровање да се мајчина и девојачка клетва „чују до Бога“. Тако у лирској песми из прве књиге Вукове „Клетве девојачке“ (СНП I: бр. 368) умрли младић одговара мајци.

Проговара Конда из земљице:

„Није мени, мајко, земља тешка,

Нит’ су тешке даске јаворове

Већ су тешке клетве дјевојачке:

Кад уздишу, до Бога се чује;

Кад закуну, сва се земља тресе;

Кад заплачу, и Богу је жао.“

Исти мотив се варира у низу предања о грешнику коме Бог опрости деведесет девет убистава тек када убије стоту жртву, човека који је кренуо да „скуди“ невесту или испрошену девојку (Чајкановић 2002, бр. 197. В. такође, Баришић Јоковић 2007).

¹⁰ Овде је присутна типична мешавина тема честа у народним легендама: прича о светачком чуду којим се хармонизује људски живот окончава се као легенда о настанку/именовању топонима. Ова легенда јасно илуструје чињеницу да је класификацију легенди према теми тешко доследно спровести, пошто би она могла припадати и легендама о људима и легендама о местима.

„Безбрачност у традиционалној култури схватана је као недостатак, терет (...), па се њеним уклањањем остваривала пуноћа света“ (Илић 2019, 268). Мотив вила, можемо тумачити на основу симбола девојаштва, али и чињенице да усмено предање памти виле и као покровитељке брака. Сходно том веровању њихово ткање дарова требало би разумети као помоћ сиротој девојци да се оствари као супруга чиме би испунила основни захтев традиционалне културе.

Према мишљењу Дејана Илића чудо

није толико условљено хронотопом колико је сам хронотоп битно одређен и измењен чудом. Свети Сава својим присуством често посвећује простор, мења његове карактеристике, маркира одређена места и тако омогућава снажање у простору, уређује га (Илић 2019, 260).

Отуда у легенди „Желидар и Поткаш“ Свети Сава има улоге помагача и чудотворца чије делање маркира простор.

Свети Сава девојкама и женама помаже на разне начине. Он не само да им дарује материјална богатства, као у претходној легенди, већ их учи и како да их саме зараде и стекну. Такве су легенде: „Свети Сава и лења жена“, „Ткала“ и „Црепуљник“. У овим легендама Св. Сава је приказан као добротинитељ који подучава жене занатима: учи их да преду и да ткају¹¹ и како да лакше обављају домаће послове. Ово, истовремено, доприноси добробити целе заједнице и људи уопште, попут израде црепуље, која спречава да се хлеб умрља пепелом током печења. Тако у легенди „Црепуљник“ Свети Сава учи домаћицу како да умеси и испече хлеб на црепуљи.

Након што је за вечеру и доручак од властелина, код кога је преноћио на једном од својих путовања, Сава добио „корицу пепељавог хлеба“ одлучио је да домаћицу подучи како да „прави црепуље од земље“, као и како да умеси хлеб. Из овог се примера јасно види да осим наведених заната Свети Сава познаје и грнчарски занат.

Грнчари су израђивали керамичко посуђе које је, такође, било веома заступљено у сеоским домаћинствима. Од глине су прављене и црепуље за печење хлеба и мањих комада меса, као и лонци, тепсије, посуде за кисељење млека, (Јовановић 2022, 178).

Израда црепуља припадала је такозваној женској керамици, оној која се обликује без употребе грнчарског точка и чијом израдом су се углавном бавиле жене (ретко мушкарци) за потребе сопственог домаћинства (в. Филиповић 1951). Вероватно због везе са хлебом, али и због женског додира који је плононосан, из црепуље се током свадбеног обреда у Новом Пазару захватао јечам којим је посипана невеста да би била плодна (в. Глишовић 2020, 121–168). И у овој легенди Савино просветитељско¹² умеће остаје да живи кроз име планине – Црепуљник.¹³ Легенда „Црепуљник“ која се осим приче о

¹¹ Варијанте ових легенди објављене су под називом „Нерадна жена“ (Николић 1988, 43) и „Орање и ткање“ (Николић 1988, 45).

¹² У времену деловања Светог Саве просветитељ је био онај ко из мрака незнања и паганства изводи људе у светло вере и знања.

¹³ Локалитети чије је име изведено из именице црепуља јављају се на више места. Поред осталог, према предању с Косова, у селу Црепуљи је Вук Бранковић причистио војску пред Косовски бој (Ђорђевић 2009, 755–784).

постанку црепуље, везује и за настанак планине, показује колико Савино име живи у локалитетима сјеничко-пештерског краја¹⁴. Усмено предање памти Светога Саву као великог путника, што га је могло довести у везу са митском представом о врховном богу (в. Чајкановић 1973, 307–462), јер „врховни бог је вечити путник. (...) Култу св. Саве, који је преузео улогу врховног бога, припада одлика путника“ (Петровић 2015, 302). И биографски подаци, такође приказују Светог Саву као великог и неуморног путника „А овај такође, подобећи се светима, прође све истоке и западе, југ и север, (...) горе и пештере, долине и брда, пустиње и градове“ (Доментијан 1988, 206), што се у потпуности подудара са усменим предањем.

Свети Сава није само заштитник заната, он учи људе основним културним делатностима: на пример, да ору једноставније и лакше (в. „Ратар“), да преду, да ткају и сл. На основу ових легенди у којима Сава подучава народ да боље живи закључујемо да су на просторима Пештерске висоравни нарочито популарне теме легенди везане за оно што су били уобичајени облици привредне радиности на тим просторима. Легенда „Свети Сава и лења жена“ садржи елементе хумора. Она приказује Светог Саву као домишљаога народног учитеља: видевши да је домаћица лења, па јој се пређа зато не повећава, он јој духовито „указује помоћ“. У овој легенди учачамо јасну поруку, а то је да се само „упорним и непрекидним радом, од раног јутра до касне вечери, могу обавити сви женски послови у домаћинству“ (Марков 1995, 186). Дејан Илић у варијанти коју је објавио Владимир Ћоровић учача да се „делимично пародира и сама молитва, будући да је потпуно профанизована и да се њоме изобличава лењост“ (Илић 2019, 271).

„Он јој стави епитрахил на главу и отеже: „Порани Јело, омркни Јело, порашће клубе!“ Тако три пута. Када је следећи пут наишао, а овој жени пуна корпа клубади (НЗ 1991, 169).

Легенда „Ткала“ (НЗ 1993, 157) описује Светог Саву кроз његову улогу учитеља, тј. онога који подучава и олакшава живот свом народу, јер како закључује Нада Милошевић-Ђорђевић

у писаној књижевности средњег века Сава је „богоносни наставник све српске земље и поморске“, да би у усменој књижевности, пре свега у културно-историјским предањима, легендарним и митским причама, наследио својства претка-јунака и постао цивилизаторски херој – учитељ човечанства (Милошевић-Ђорђевић 1995, 136).

Он према запажањима Н. Милошевић-Ђорђевић

учи људе да раде, да кују вруће гвожђе, да граде прозоре, учи сељака да оре, жену да тка. Он је измислио самарцијски и кожарски занат, од песка је начинио уже (Милошевић-Ђорђевић 1995, 136).

Хусеин Дердемез је забележио и већ поменути легенду „Прилике и Биједина Варош“, у којој је описано како су ова села добила име. Из садржаја ове легенде сазнајемо да је Свети Сава у току путовања запитао неког ратара за колико се стиже у село Венац, а да му је он одговорио „отприлике један сат“. Како се путовање одужио, а Сава је био прилично уморан, то је место према његовом именовању добило име Прилике.

¹⁴ Види и легенде „Савина вода“, „Желидар и Поткаш“, „Језеро“ и „Прилике и Биједина Варош“.

Биједина Варош је добила име зато што су на том месту обједили Св. Саву да је украо новац неком трговцу. У легенди се, осим навођења прецизних локалитета, бележи и веровање да се Божије име не помиње за ништавне ствари.

У Дердемезовим записима постоји и легенда „Језеро“ која се, иако припада легендама о местима, може сместити и у легенде о личностима, пошто описује Светог Саву као светитеља који помаже невољницима, али и као онога чијим посредством и чудесним делањем поједина места настају и/или бивају именована. Оно што стоји у његовом животопису

„А свети, који није лен да помогне свакоме коме се чини неправда и невоља“ (Теодосије 1988, 213) потврђује се и овом легендом. И у њој светитељ штити и помаже девојке које су у невољи, а насилнике сурово кажњава захваљујући чудесној мачуги која има изванредну снагу и моћ. Њеним деловањем Свети само потврђује своју посебност и остаје да траје кроз легенду о настанку села које се зове Језеро и у којем се успомена на чудо чува у живобари која и данас постоји на месту где је насилник настрадао.

Свети Сава, према легендама из Дердемезових записа, не штити само свој народ. Он је спреман да помогне и непријатељу (в. „Калуђер Сава и Јован Кастриот“), али постављајући притом услове који ће користити његовом народу. У овој легенди успомена на Светог Саву сачувана је кроз мотиве о његовој спремности да помогне чак и непријатељу, да га излечи, али и да тако заштити хришћанску светињу, манастир Хиландар.

Јован Кастриот је историјска средњовековна личност под чијом је управом био део данашње Републике Албаније, а постоји податак да је манастиру Хиландару поклонио села Ростуша и Требиште (в. https://sh.wikipedia.org/wiki/Jovan_Kastriot). У Дердемезовом запису се каже да су Албанци некада често нападали Хиландар, те је Свети Сава искористио прилику када је лечио повређеног властодршца Јована Кастриота да издејствује уредбу о ненападању на манастир.

Осим што народ подучава у практичним пословима, Свети Сава је и васпитач. Он куне девојку која му на поздрав „Божја помоћ“ ништа не одговара, али и благосиља ону која прихвата поздрав (в. „Чобаница“). Љиљана Пешикан-Љуштановић примећује да „одсуство послушности, покорности божијој вољи и непоштовање Светог, у усменом предању изазивају свечеву клетву“ (Пешикан-Љуштановић 2019, 674).

Благослови и клетве јављају се као посебан вид чудотворења. Њима се најчешће не доноси ништа ново, него се постојеће стање конзервира, преокреће у своју супротност, умањује или хиперболише, најчешће на основу моралне процене људских поступака. (...) Благослов представља позитиван одговор транценденције, њиме се потврђује богоугодно дело, док се клетвом откривају богупротивна дела, а грешник се удаљава од Бога (Илић 2019, 270).

Непоштовање које младић показује према традицији, кршећи норме устаљеног понашања, описано у легенди „Козар“, Свети Сава оштро кажњава, тако што дозвољава псима да покољу козе, а козара оставља „да му душа испане“. За Светог Саву у усменој традицији поштовање патријархалних норми и закона синоним је за поштовање Божијих одредби. Познато је да се уз Светог Саву као његови животињски пратиоци/атрибути појављују вук, петар и коњ. У поменутој легенди то су пси, за које можемо рећи да су аналогни вуковима. Посредством чаробног предмета (штапа) Свети Сава реализује смртну казну грешнику.

У записима Хусеина Дердемеза сачувана је и варијанта легенда о Светом Сави и мајци која жали за умрлим сином и моли Светога да га васкрсне. Према варијанти „Свети Сава и мајка“ (Ћоровић 1990, 203) светац је био спреман да жени оживи сина уколико она нађе у целом свету кућу у којој нико није умро. Пошто жена није могла да нађе такву породицу, она се суочава са смртношћу као људским усудом, а Светитељ успева да је утеши чињеницом да сви морају умрети. Варијанта коју је забележио Хусеин Дердемез носи назив „Син јединац“. У овој варијанти мајка у сну (посредством Светог Саве) има визију каква би била судбина њеном сину да је дуже живео. Види да би јој син постао разбојник и био обешен, па коначно признаје: „Фала богу кад има и смрти“. И једна и друга варијанта легенде имају за циљ да потврде основне верске постулате који се темеље на апсолуту Бога и неотклоњивости његове воље.

За Светог Саву се у укупној српској усменој традицији везује постанак вода:

Верује се, наиме, да је те воде створио Св. Сава ударивши својим штапом у земљу или у камен. То је веровање веома старо; ми упозоравамо да се оно налази у *Старом завету* везано за име Мојсијево. (...) Ту своју моћ пренео је Бог на своје светитеље и има, без претеривања речено, на хиљаде извора за које се верује да су их отворили разни светитељи, Божјом милошћу (Ћоровић 1996, 458).¹⁵

Извори и воде настају тако што Свети Сава „удари мачугом о земљу“ или „прекрсти штапом“. И у легенди „Савина вода“ посредством мачуге Свети Сава ствара изворе, те тако захваљујући народном веровању добија и творачке способности, а о развијеном и снажном култу Светог Саве говори и до данас очувано веровање да се на изворима воде која носе његово име „лече многе болести“ (Божић 1991, 202).

На Пештерској висоравни, у близини села Баре налази се извор Савина вода, а брдо које је у близини извора зове се Савино брдо. Према легенди из Дердемезове збирке ова вода, као и многе друге, настала је због светитељеве жеље да помогне народу:

[...] Ишао Свети Сава од Пештери према манастиру Куманици ка својој мајци Ани.

Ознојио се и добро уморио. Овце манастира Куманице биле вође неђе, по овијем брдима били катун.

Планинка Бела носила пун чабар воде из потока, испод данашње Белине главице.

Добро се и она уморила и запуала. Свети Сава сrete жену са водом и обрадова се.

„Божа жено, црко жедан, дај ми мало воде да оквасим уста“.

„А видиш ли откален ово носим и мучим, а да појим доконе попове! И тако ми се

смркло, ако те ударим овом обрамицом, напојићу те добро!“

Сава тужно погледа жену, па удари мачугом о земљу.

¹⁵ „Откуда су воде?“ (в. Цветановић, Бајић 1991, 49) типична је легенда која прати име Светог Саве: Веле људи, кад је одо по земљи Бог и Свети Сава, гдје су год ударили штапом, ондале је потекла вода. Отуда су постале све воде на свијету“ (Цветановић, Бајић 1991, 49).

„Ево да се више не патиш!“ Да виш’ чуда, оно изавре бистра, хладна вода. Вода доби
име Савина вода, а брдо иза ње, Савино брдо. (НЗ 1991, 167)

Ова варијанта општераширене легенде изузетно је интересантна. Прво, као сведочанство о нужном укрштању писаног и усменог приповедања. Уводни сегмент записа¹⁶ јасно је обележен развијеном писаном фразом и дескрипцијом каква је ретка у усменом приповедању и реторским питањем које уводи у типичну усмену нарацију, коју обележавају непосредно обраћање саговорнику¹⁷, динамично и дијалозима оживљено приповедање и наглашени елементи истиносличности – постојање локалитета (Савина вода, Савино брдо) сведоче о истинитости чудесног збивања. Такође, особеност ове варијанте јесте и нетипична самозатајност Светог, који опрости измученој жени грубост и осорност према намернику. Поред тога што му молба да добије „мало воде“ није услышена Свети Сава пружа помоћ планинки, видећи је како се мучи носећи издалека пун чабар воде. Иако се у највећем броју легенди непослушност према светитељу санкционише клетвом¹⁸, у овом случају Свети Сава се сажалио на планинку, па на њено непристајање „да поји доконе попове“ одговара пружањем помоћи и даривањем. Истовремено, светитељев дар, извор, служи целој заједници, па се и светитељев поступак може разумети и као потреба да се помогне житељима пештерског краја, који је познат по тешким климатским, и животним условима. У сваком случају, очито је како се животне околности приповедача рефлектују у његовом варирању општепознатог мотива.

Познате су и бројне варијанте легенди и приповедака о сусрету Светог Саве са ђаволом. У народним легендама „ђаво се не приказује као фигура која изазива страх“ (Biderman 2018, 84)¹⁹, већ напротив, уобичајено је да он у сусрету са Светим Савом обавезно буде надигран.

У народним причама (код нас) ђаво је понекад приказан и као наивно биће. Њега је, наводно, више пута преварио св. Сава када су заједно садили кромпир, купус, винову лозу и друго, тако да је ђаво од посађеног кромпира изабрао оно што је од њега израсло и процветало на земљи, од купуса оно што је од њега расло у земљи итд. Овде је, разуме се, дата предност свом националном свецу над нечастивим (Барјактаровић 2001, 113).

Ђаво буде надигран у различитим варијантама легенде у којој се Свети Сава уортацио са њим да сеју кромпир зато што заваран привидом бујања изабере да је његово оно што је изнад земље. У варијанти „Кромпир“, коју је забележио Дердемез, ђаво се са Светим Савом договори да поделе род попола, на шта светац пристане, али замоли ђавола да, као млађи, пренесе његову половину до трапа. Како је Свети Сава из земље вадио кромпир по кромпир, а ђаво носио до трапа један по један плод, пред крај дана ђаво одустане од нагодбе, јер се превише уморио. Варијанте о ортаклуку Светог Саве са ђаволом налазимо објављене под насловом „Свети Сава и ђаво“ (Цветановић, Бајић 1991,

¹⁶ „Кроз густу, смрчеву шуму, од школе у Барама према југу, вијугави пут води до хладног планинског извора. Ту је сада и ограђена, дрвена чесма са великим коритом, направљеним од дебелог балвана. Како је ова вода добила име?“

¹⁷ „Овце манастира Куманице биле вође неђе, по овим брдима били катун“. (Подвукла Е. Х.)

¹⁸ Види: „Свети Сава, орач и ткаља“ (Ђоровић 1990, 214-215).

¹⁹ О обликовању ђавола у народном приповедању детаљније в. Ранчић 1988, 37–51.

157–159) „Опет Свети Саво и ђаво“ (Цветановић, Бајић 1991, 160–161). У свим варијантама усмене легенде о ортаклуку Светог Саве са ђаволом присутан је хумор углавном изазван светитељевим лукавством, које како наводи Снежана Марковић има за „циљ да се зло надјача умно“ (Марковић 2019, 622).

У Дердемезовим записима нашли смо и легенду „Планинка Мара“, о трагичној судбини девојке Маре, која је свакодневно испирала водом млековод који је од катуна у селу Јагњилу, до манастира Куманице, задужбине Јелене Анжујске, жене краља Уроша I, а мајке Драгутина и Милутина. Мару је желео да обљуби осииони властелин, домоуправитељ Немањића. Планинка се опирала његовим насртајима и, док се пела на дрво бежећи од насилника, коса јој се умрсила и девојка се обесила. Властелин је не нашавши девојку, љутњу усмерио на чобанина који је покушао да помогне Мари. Прича се завршава погибијом све троје учесника, а сведок овог дешавања, онај који види и казује истину, према народном приповедачу, био је Свети Сава. Пошто у овој легенди Свети Сава не утиче директно на ток дешавања радње (иако мотивише кажњавање домоуправитеља за почињени злочин), чини нам се да је народни приповедач, помињући га као сведока, покушао да његовим ауторитетом у народној традицији допринесе аутентичности ове легенде. По стилизацији приповедања и количини историјских знања о локалитетима ова легенда је на граници усменог и писаног. Ипак, поједини мотиви, попут вешања девојке која бежи о косу, и нарочито, крви која потече из млековод, верујемо да су усменог порекла.²⁰

На основу Дердемезових записа о Светом Сави можемо закључити да на просторима Пештерске висоравни његов култ живи у топонимима, кроз свест о томе да је био творац, учитељ, дародавац, борац за правду, поштовалац традиције, али и очинска фигура спремна да награди и казни. Иако смо сагласни да збирка Владимира Ћоровића представља „најпотпуније издање онога што народ верује, пева и казује о Светом Сави“ и да је, одиста, „показала богатство, али и различитост представа међу којима је било и контроверзних“ (Марковић 2019, 611), чврсто верујемо да је драгоцен сваки нови прилог укупном усменом предању о Светом Сави, па тако и записи које је на простору сјеничко-пештерске висоравни сакупио Хусеин Дердемез могу значајно допринети целовитости увида у обликовање лика Светог Саве у усменом стваралаштву, и обогатити културну и усмену баштину Срба и других јужнословенских народа. Чињеница да ови записи настају у времену у коме је у потпуности превагнула писана култура и да носе јасне трагове његовог утицаја – чини их још важнијим за јасније сагледавање природе усменог приповедања.

Записивачки рад Хусеина Дердемеза има и веома значајну улогу у очувању традиције и усменог стваралаштва сјеничко-пештерског краја, посебно због тога што су бележења не само сачувала од заборава вредну грађу за могућа фолклористичка изучавања и тумачења, него, истовремено показују да је усмена традиција на поменутих просторима још увек постојала и у другој половини 20., па и почетком 21. века.

²⁰ Према сведочењу Љиљана Пешикан-Љуштановић, приче о млеководу од катуна до манастира везују се за манастир Милешеву, где је млековод престао да се користи зато што су се око њега купиле змије привучене мирисом млека. Приче о млеководу могле би, верујемо, бити део величања немањиће прошлости као времена благословног изобиља, када је, буквално текло млеко.

Литература

Примарна литература

Дердемез, Хусеин (1979): „Народне умотворине из нашег краја“, *Новопазарски зборник*, бр. 3, Нови Пазар: Завичајни музеј у Новом Пазару, 97–100.

Дердемез, Хусеин (1991): „Легенде и веровања везана за име Светог Саве“, *Новопазарски зборник*, бр. 15, Нови Пазар: Музеј „Рас“, 167–170.

Дердемез, Хусеин (1993): „Прегршт народних умотворина (од Лима до Сјенице)“, *Новопазарски зборник*, бр. 17, Нови Пазар: Музеј „Рас“, 147–161.

Дердемез, Хусеин (2002): „Из народне ризнице“, *Новопазарски зборник*, бр. 26, Нови Пазар: Музеј „Рас“, 341–349.

Derdemez, Husein (2009): *Sa narodnog vrela*. Sjenica.

Секундарна литература

Алексић, Јана (2019): „Свети Сава и српски културни образац“, *Црквене студије*, бр. 16/1, Ниш: Центар за црквене студије, 169–189.

Баришић-Јоковић, Вања (2007): *Речи које убијају. Антологија клетви*, Нови Сад: Артпринт.

Барјактаревић, Мирко (2001): „Ко је, заправо шта је, то ђаво“, *Новопазарски зборник*, бр. 25, Нови Пазар: Музеј „Рас“, 111–117.

Божић, Иван (1991): „Свети Сава у предању“, *101 легенда о Светом Сави*, приредили В. Цветановић и Ј. Бајић, Горњи Милановац: Дечје новине, 201–203.

Бојовић, Драгиша (2022): *Свети Сава у српској књижевности и култури*, Београд: Службени гласник.

Глишовић, Ања (2020): „Свадбене песме и обичаји Новог Пазара и околине“, *Фолклористика*, год. 5, св. 1, 121–168.

Доментијан (1998): *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, приредила Радмила Маринковић, Београд: Просвета – СКЗ.

Ђорђевић, Смиљана (2009): „Могућности интерпретације фолклора: од анализе до прагматике фолклорног текста (на примерима предања о Вуку Бранковићу)“, *Књижевна историја*, год. 41, бр. 139, 755–784.

Илић, Дејан (2019): „Чуда Светог Саве у предањима, легендама и легендарним причама“, *Књижевна историја*, бр. 169, Београд: Институт за књижевност и уметност, 257–279.

Карановић, Зоја (2010): *Небеска невеста*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Кебара, Ненад ур. (2007): *Легенде о Светом Сави*, Крагујевац: Лира.

Коларић, Иван (1998): *Свети Сава Српски: харизма и мит*, Ниш: Просвета.

Латковић, Видо (1987): *Народна књижевност*, Београд: Научна књига.

Маринковић, Радмила (1995): „Најдражи српски учитељ“, *Свети Сава*, приредили Крсто Миловановић и Димитрије Калезић, Београд: Народно дело, 129–134.

Марков, Слободанка (1995): „Рад у народним причама о Светом Сави“, *Сеоски дани Сретена Вукосављевића: зборник радова са XVI научног скупа*, Пријепоље: Дом револуције, 179–188.

Марковић, Снежана (2019): „Свети Сава у легендама Драгана Лакићевића у светлу књижевне традиције“, *Црквене студије*, бр. 16/1, Ниш: Центар за црквене студије, 605–629.

Милошевић-Ђорђевић, Нада (1998): „Епске песме 'средњих времена' и српска средњовековна књижевност“, *Свети Сава у српској историји и традицији*, Београд: САНУ, 321–336.

Милошевић-Ђорђевић, Нада (2000): *Од бајке до изреке: (обликовање и облици српске усмене прозе)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Милошевић-Ђорђевић Нада (1995): „Свети Сава у српској усменој књижевности“, *Свети Сава*, приредили Крсто Миловановић и Димитрије Калезић, Београд: Народно дело, 135–141.

Николић, Р. Драган пр. (1988): *Легенде о Светом Сави*, Пријепоље: ИМЕ.

Павловић, Мила А. (2009): *Села сјеничког краја антропогеографска проучавања*, Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.

Петровић, Сретен (2015): *Српска митологија у веровању, обичајима и ритуалима*, Београд: Дерета.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана (2019): „Долазим ти и када не видиш: Свети Сава у Семољ гори Мира Вуксановића“, *Црквене студије* бр. 16/1, Ниш: Центар за црквене студије, 667–675.

Пузовић, Предраг (1995): „Свети Сава живи и после уснућа“, *Свети Сава*, приредили Крсто Миловановић и Димитрије Калезић, Београд: Народно дело, 143–148.

Ранчић, Јасминка (1988): „Митологема о ђаволовом ученику и ђаволу шегрту у народним бајкама и приповеткама“, *Гласник Етнографског института САНУ*. Књ. 36-37, 37–51.

СНП I: Карацић, Вук Стефановић (1975): *Српске народне пјесме. Књига прва, у којој су различне женске пјесме*, Беч 1841. Сабрана дела Вука Карацића, приредио Владан Недић, Београд: Просвета.

Теодосије (1988): Житија, приредио Димитрије Богдановић, Београд: Просвета – СКЗ.

Ђоровић, Владимир (1996): „Култ Светога Саве“, *Књига о Светом Сави*, приредили Јован Пејчић, Станиша Нешић и Небојша Ћосић, Београд: Књижевно друштво Свети Сава, 447–462.

Ђоровић, Владимир (1990): *Свети Сава у народном предању*, сакупио В. Ђоровић, Београд: Народно дело – Задруга православног свештенства СФРЈ.

Филиповић, Миленко (1951): *Женска керамика код балканских народа*, Београд: Српска академија наука и уметности.

Цветановић, Владимир, Бојић, Јово пр. (1991): *101 легенда о Светом Сави*, Горњи Милановац: Дечје новине.

Чајкановић, Веселин (2002): *Чудотворни прстен. Најлепше српске народне приповетке*, приредио Ненад Љубинковић, Ниш: Просвета.

Чајкановић, Веселин (1973): „О врховном богу у старој српској религији“, *Мит и религија у Срба. Изабране студије*, прир. Војислав Ђурић, Београд: Српска књижевна задруга.

Чајкановић, Веселин (2014): *Из српске религије, митологије и фолклора: изабране студије*, Београд: Evro-Giunti.

Azemović, Zaim (2000): *Pamet je u narodu: staro Rožaje u anegdotama i legendama*, Rožaje: Mješovita stručna škola – Zajednica književnih i naučnih radnika.

Biderman, Hans (2018): *Rečnik simbola*, Београд: Plato.

Jovanović, Danijela (2022): *Od rajskog vrta do Kembelove supe: prilozi za istoriju hrane i ishrane*, Beograd: IK Filip Višnjić.

Popović, Tanja (2007): *Rečnik književnih termina*, Beograd: Logos Art.

Електронски извори

<http://popis2011.stat.rs/> 29. 4. 2023.

https://sh.wikipedia.org/wiki/Jovan_Kastriot 3. 5. 2023.

Прилог²¹

Желидар²² и Поткаш

Између села Долиће, Бољаре и Корита на Пештери су планински висови. Неко их зове Врхови, а неко и Висови. Један од тих висова зове се Желидар. Већина околних мештана ово име изговара као Целидар (Жиландар, Џилидар). Ево како је добио име.

Чобаница Цвета имала злу маћеху. Ова сиротица је од малена морала да чува стоку од раног пролећа до касне јесени. Често је чувала око великог врела испод виса. Иако је чувала велико стадо оваца, никад јој нису дали прамен вуне да саплете чарапе да не иде боса. Про цијелог љета је по трњу сакупљала прамен по прамен вуне да на зиму исплете чарапе. Често је гледала како на врело свраћају кириџије са робом на путу од Пештери према Коритима и даље, према долини Лима. Каравани су обавезно ту одмарали ради воде.

Вођа каравана се загледао у лепу чобаницу. Поменуо јој је да би је радо повео и венчао у цркви Никољац на Лиму. Цвета се заплакала и рекла момку да је сирота, нема дарова за сватове.

Дошла је опет јесен. Караван је задњи пут пре зиме свратио на врело да се одмори и преноћи. Цвета је побегла са стадом да је не виде. Момак је чекао да види лепу чобаницу, да јој каже како је није заборавио. Увече, чим се састави са јастуком, Цвета усни сан, као: дошао јој Свети Сава и рекао да у освит зоре пође на врело.

Устала девојка рано и обазриво се прикрадала врелу да је караванџије не осете. Да виш чуда, крај самог врела стајаху два изрезбарена сандука покривена шареницама, на њима невестинско рухо, са свим осталим што треба. Однекуд се обрете и приђе јој прилично млад калуђер и рече:

„Ево ти, Цвето, дарове за сватове, за тебе невестинско рухо и све што треба. Желела си дар, зато овај вис нек се зове Желидар, а ово врело Поткаш, да се сећају сви на поткане дарове које су ти виле поткале на брзину.“

Караван је кренуо, а са њим и лепа чобаница Цвета. Свети Сава им је пожелео много среће. (НЗ 1993, 156–157)

²¹ У прилогу се налазе записане легенде са подацима где су објављене, међутим остала је непознаница о томе ко су њихови казивачи. Дердемез не наводи прецизне податке о њима изузев што наводи да је легенду „Калуђер Сава и Јован Кастриот“ забележио од Мирјане Стојановић. За легенде „Савина вода“, „Планинка Мара“, „Језеро“, „Прилике и Биједина Варош“, „Свети Сава и лења жена“, „Црепуљник“, „Кромпир“ и „Син јединац“ познато нам је да их је записао уз консултације са Мирјаном Стојановић, Јелом Средојевић (75 год.), Димитријем Гребом (око 90 год.), Тугом Раичевић и Драгутином Милутиновићем (око 90 год.)

²² На терену, у Бихору забележили смо да становништво данас искључиво употребљава израз Жилиндар.

Пошо Свети Сава из Јагњила ка Куманици. Сирота Вида чуваше ко најамница овце око бистра потока. Замировале се овце, а чобаница певаше њену најмилију песму. Шума и планина јече од дивне песме.

Богати властелин ишо у лов. Српа му утекла па се узљутио. Коња бијесно удара и помаља се про Палџика. А беше га и занијела песма, а још и љепота Видина кад је угледа. Беше ко полудео. Скиде се с коња, остави га код чичара и потрча ка згодној дјевојци. Грдна чора се страви, остави овце и поче да бежи. Обијесни ловац за њом нададе. Ко зна шта би било да калуђер не викну на обијесника да се смири.

Азгини момак се поповрну, узео коња, поја, наиђе покрај попа и заману канцијом да га добро удари. Поп калуђер итро удари мачугом о земљу испред коња онога ловца и да виш чуда, проломи се земља, бинадија са коњом пропаде у земљу, у цомбу. Више га немаде, а ноје извана вода и створи се језеро.

Мало село од тада доби име Језеро. На то место и дананас има живобаре. (НЗ 1979, 99–100)²⁴

КАЛУЂЕР САВА И ЈОВАН КАСТРИОТ

После одласка Светог Саве, у манастиру Хиландару је живео калуђер који се такође звао Сава. Шиптари су некада често нападали и палили Хиландар. Шиптарски богаташ и властодржац Јован Кастриот једном паде са коња и читав се изломи. У полусну му се приказа Свети Сава и рече му да га могу у манастиру Хиландару излечити. Нека се јави старешини манастира и тражи да га калуђер Сава лечи. Однесе га на носилу у манастир и игуман позва калуђера Саву. Сава му намести слом, али рече да Кастриот потпише да Шиптари више не нападају и не пале Хиландар. Потписа Јован и после оздрави. (НЗ 2002, 341–342)

КОЗАР

Свети Сава наиђе на једног чобанина – козара. Попео се на граб и креше да козе брсте.

„Шта то радиш младићу?“

„Крешем козама.“

„А што крешеш козама данас кад је празник?“

„Шта се тебе тиче, размињуј!“

²³ Ова легенда је објављена три пута, два пута у *Новопазарском зборнику* (1979, 1991) и у књизи *Са народног врела*. У верзији објављеној у књизи (SNV 2009, 92–93) постоји и додатак, за који Хусеин Дердемез каже да га је касније чуо и забележио, а он гласи:

У језеру се појавио чудан бик, кад би осетио близу говеда, излазио би, тукао се са воловима и свакога би распорио и уништио. Забринули се људи како да се ослободе напасти. Најзад су се досетили, направили су оштре гвоздене рогове код ковача и ставили неком добром бику једнога газде. Чим су се потукли бик је шиљцима распорио чудо из језера. Бацили су га у воду назад. После је повремено на површину језера излазила масна мрља.

Дердемез бележи да је ова легенда везана и за језеро на Пештери.

Осим ове, постоји још једна забележена верзија од Заима Аземовића (в. Azemović 2000, 64) која се од Дердемезове верзије разликује у детаљима, што указује на то да је ова легенда била веома распрострањена и популарна.

²⁴ Ова легенда је објављена и 1991. године у *Новопазарском зборнику*, под истим насловом.

Онда је Свети Сава мануо штапом керовима и све су му козе поклали. Међу керовима је био један сакат. Њему је наредио да чува козара да се не сме скинути са дрвета – док му душа горе не испане. (НЗ 1993, 157)

КРОМПИР²⁵

Ђаво је често ортачио са поповима и увек би се преварио, забројио. Ортаклук са Светим Савом је био најгори.

Уортачио се ђаво и Свети Сава да сеју кромпир. Ђаво изабра да његово буде оно што порасте изнад земље, а Савино оно под земљом. Засијаше кромпир. Изникну, порасте, процвета да је милина погледати. Умерачио ђаво, радује се, што је најзад једног попа преварио.

Но, кад лето поче да пролази, осуши се кромпирова гора, нема ништа, ђаво нервозан и брижан. И овог пута се преварио. Поче Сава да вади кромпир, крупан. Замоли га ђаво да му да половину кромпира. Пристаде Свети Сава, али да ђаво Савин део пренесе до трапа. Свети Сава вади из земље један по један кромпир, а ђаво трком по један кромпир однесе до трапа и врати се за други. Тако до мрака, док све не завршише. Ђаво зинуо од умора, зној га облио.

Смучи се ђаволу па побеже главом без обзира и закле се да никада више са поповима неће ортачити. (НЗ 1991, 169–170)

ПЛАНИНКА МАРА²⁶

Село Јагњило добило је име по бројним стадима оваца које су ту зимовале и јагњиле се у пролеће. Од овог села није далеко манастир Куманица, задужбина Јелене Анжујске, жене краља Уроша I, а мајке Драгутина и Милутина. Од Јагњила до Куманице од дрвених цеви изграђен је млековод. Свакога дана је планинка Мара сипала велике количине свежег млека, јомуже у млековод, а доле код Куманице су прихватили у велике посуде. Планинка Мара је редовно, после сипала и у цеви свежу воду, да их испере. Управник двора је повремено излазио на Јагњило, да обиђе стада оваца, чобане и планинке. Планинка Мара је била лепа жена, вредна и отмена. Двороуправник се загледао у њу. Више пута је овај азгини деспот насртао на лепу планинку да би је обешчистио, али би она побегла и сакрила се у оближњој шуми или по увалама оближњих поточића.

Једном је таман била испратила стадо и села крај поточића да се одмори, напасник је потрчао ка њој. То виђе чобанче и престрављено рече Мари да бежи. Она потрча кроз шуму, а напасник за њом. Од трчања јој се расплете бујна коса. Поче да се пење на букву, али јој се коса заплете за гране. Одмах помисли да ће је напасник стићи и наћи. Пребаци се преко дебеле гране, коса јака, не ишчупа се. Мара се спаси. Двороуправник не нађе планинчину букву. Озлојеђен, натури се оном чобанчету, поче да га тера, оно му сад криво. Стиже га код колиба, баш на почетку млековеда. Ту га закла. Низ цеви потече крв и поче да капље доле у Куманици.

Десио се ту Свети Сава и одмах рече осталима, нешто се страшно десило на Јагњилу. Изашли су да виде. Чобанче заклано, планинка Мара обешена. Двороуправник је после убијен. (НЗ 1991, 167)

²⁵ Дердемез је забележио и сличну причу под називом „Поп и ђаво“ коју смо такође уврстили у збирку.

²⁶ Постоји и верзија ове легенде под називом „Јагњило“ (SNV 2009, 93), међутим мишљења смо да је верзија коју смо уврстили у збирку квалитетнија и поузданија.

ПРИЛИКЕ И БИЈЕДИНА ВАРОШ

Враћао се Свети Сава из Овчарско-кабларске клисуре где је обилазио манастир Светог Николе. Идући тако, уморио се, стао и запитао колико има до малог села који се називао Венац (данашња Ивањица). Питао је једног ратара у пољу. Он му одговори: „Отприлике један сат“.

Ишао је, ишао, јако се уморио. Када је дошао до данашње Ивањице, љутито је рекао: „Е, отприлике је сат, читаво пола дана“. Оно место доби име Прилике.

Потражио је конак у једној кући на изласку из Ивањице. У тој кући су већ били на конаку један трговац и један ратник, па су невољно примили прашњавог калуђера, чија је мантија била искрпљена, а сандале испепане од дугог пута. Свети Сава уморан, заспа одмах, али се ускоро пробуди, јер је чуо шум нечијих корака. Видео је да је ратник отишао. Зачудио се што се није јавио домаћину, па је будан дочекао зору. Устао је богати трговац, али брзо дигао дреку: „Похаран сам и сав новац ми је нестao“. Обједише Светог Саву да је он тај новац покрао. Како није хтео да помиње Божје име за тако ништавне ствари, није хтео да се закуне. Једва су га пребијеног пустили да оде. Продужио је пут даље. Срете га један чобанин и запита откуда му те модрице по телу.

„Обједили су ме да сам украо новац неком трговцу.“ То се место назва Биједина Варош. (НЗ 1991, 168)

РАТАР

Наиђе на ратара који је угарио њиву. По једну бразду је орао па се враћао да оре само са једне стране. Научио га је да оре са обе стране. (НЗ 1993, 157)

САВИНА ВОДА

Кроз густу, смрчеву шуму, од школе у Барама према југу, вијугави пут води до хладног планинског извора. Ту је сада и ограђена, дрвена чесма са великим коритом, направљеним од дебелог балвана.

Како је ова вода добила име?

Ишао Свети Сава од Пештери према манастиру Куманици ка својој мајци Ани. Ознојио се и добро уморио. Овце манастира Куманице биле вође неђе, по овијем брдима били катун.

Планинка Бела носила пун чабар воде из потока, испод данашње Белине главице. Добро се и она уморила и запуала. Свети Сава срете жену са водом и обрадова се.

„Божја жено, црко жедан, дај ми мало воде да оквасим уста“.

„А видиш ли откален ово носим и мучим, а да појим доконе попове! И тако ми се смркло, ако те ударим овом обрамицом, напојићу те добро!“

Сава тужно погледа жену, па удари мачугом о земљу.

„Ево да се више не патиш!“ Да виш’ чуда, оно изавре бистра, хладна вода. Вода доби име Савина вода, а брдо иза ње, Савино брдо. (НЗ 1991, 167)

СВЕТИ САВА И ЛЕЊА ЖЕНА

Нека жена прела, али јој се клубе пређе не повећава никако. Мислила је, то јој неко врача да буде тако. Наиђе једног дана Свети Сава и она му се пожали. Он јој стави епитрахил на главу и отеже: „Порани Јело, омркни Јело, порашће клубе!“ Тако три пута.

Када је следећи пут наишао, а овој жени пуна корпа клубади. Провреднила се. (НЗ 1991, 169)

СИН ЈЕДИНАЦ

Једна жена дуго није имала деце. Најзад је родила сина, лепог и паметног. Напунио син три године, играо се са децом око Лима и утопио се.

Кукала мајка, јадиковала. Њено туговање досадило и Светом Сави и уочи Савиндана замоли Бога да му да моћ да ожалосћеној жени у сну прикаже какав би живот био сину јединцу. Бог пристане и Свети Сава подари жени сан у коме ће видети живог сина јединца. Види мајка у сну сина јединца.

Види мајка у сну сина како расте, развија се. Дорасте до копља, али оде кривим путем. Уместо витезовима он се придружи разбојницима да би се што пре обогатио.

Једног дана је са разбојницима напао неке властелинске сватове, али је ухваћен и осуђен да се обеси. Одлучено је да му се пре вешања одсеку обе руке којима је чинио зла дела. Кад су почели (у сну) да му секу прсте, мајка се тргла и пробудила. Сва окупана у зноју рекла је: „Фала богу кад има смрти“. (НЗ 1991, 170)

ТКАЉА

Код једне куће је посматрао како жена тка платно. Чунак је провлачила само у једном правцу, потом кидала жицу и поново. Свети Сава јој рече:

„Преклопи подноже ногама и провлачи чунак и отуд.“

Ткаља га послуша. (НЗ 1993, 157)

ЦРЕПУЉНИК

Црепуљник је планина на десној страни извора Студенице. У њеном подножју су села: Остатија, Планиница, Вионица, Придворица и друга.

Ишао Свети Сава из Биједине Вароши. Дошао до Придворице до једног властелина. Хтео је ту да ноћи. Пустили су га. Био је прашњав и прљав. Властелин му није дао другачије сем да спава на слами. Био је гладан. Властелин му је дао само корицу пепељавог хлеба, испеченог на плочи. Слабо је спаво те ноћи, гладан у слами.

Изјутра му је домаћица опет дала прашњавог хлеба да доручкује мало. Свети Сава се сажали на жену, видео је да је добре душе, те је научио да прави црепуље од земље, ископане на брду изнад куће. Показа и хлеб како се меси. Планина доби назив Црепуљник. (НЗ 1991, 169)

ЧОБАНИЦА

На путу наиђе на чобаницу где седи крај стада. Назва јој Божју помоћ, али она не прихвати. Није ни устала. Свети Сава продужи, рекавши:

„Никад не примила Божју помоћ.“

Наиђе на другу чобаницу. И њој назва помоћ. Она прихвати и устаде. Сава јој рече:

„Синко, Божја помоћ те пратила док си жива!“ (НЗ 1993, 157–158)

SAINT SAVA IN THE LEGENDS OF SJENICA-PESTER AREA

In the paper, it shall be written on the most famous person of the Serbian Middle Age, Saint Sava, in the context of the oral tradition cherished in the areas of the Sjenica-Pester Valley. The corpus of our reaserch was based on the manuscripts of Husein Derdemez, primarily on legends, being collected in the second half of 20th century, and some are completely original ones, and as such, according to our insight, they represent unknown material about Saint Sava up to the present days. The aim of the paper is to reconsider, both with a comparative and analitical method, in what way the oral tradition keeps the memory onto the personality of Saint Sava, and also to emphasize the cultural importance the stated manuscripts have onto the entire heritage of the Serbian oral literature and folkloristics.